

Adrianna Niżnik-Karmowska

<http://orcid.org/0009-0001-8247-1273>

Uniwersytet Jagielloński

ada.niznik@doctoral.uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2026.5201.04

Potoczne modele choroby na podstawie eseju Susan Sontag *Choroba jako metafora*

STRESZCZENIE

Artykuł analizuje metafory pojęciowe i językowe w eseju Susan Sontag *Choroba jako metafora* w kontekście teorii metafory pojęciowej Lakoffa i Johnsona. Badanie koncentruje się na roli metafor w języku oraz ich wpływie na wyrażanie pojęć abstrakcyjnych. Analiza pozwala osadzić metafory Sontag w szerszym kontekście badawczym, ukazując, jak kształtują postrzeganie rzeczywistości osób chorych, wpływają na rozumienie świata i mogą oddziaływać na zachowania oraz decyzje. Ponadto artykuł podkreśla znaczenie teorii metafory pojęciowej Lakoffa i Johnsona jako narzędzia interpretacyjnego, umożliwiającego głębsze zrozumienie funkcjonowania metafor w eseju Sontag.

SŁOWA KLUCZE: metafora pojęciowa, Susan Sontag, choroba, G. Lakoff, M. Johnson, umieranie

ABSTRACT

Folk Models of Illness Based on Susan Sontag's Essay *Illness as a Metaphor*

The article analyzes conceptual and linguistic metaphors in Susan Sontag's essay *Illness as a Metaphor* in the context of Lakoff and Johnson's theory of conceptual metaphor. The study focuses on the role of metaphors in language and their influence on expressing abstract concepts. The analysis situates Sontag's metaphors within a broader research context, showing how they shape the perception of the reality of people with diseases, influence their understanding of the world, and may affect their behaviors and decisions. Furthermore, the article emphasizes the significance of Lakoff and Johnson's conceptual metaphor theory as an interpretative tool, enabling a deeper understanding of the functioning of metaphors in Sontag's essay.

KEYWORDS: conceptual metaphor, Susan Sontag, illness, G. Lakoff and M. Johnson, dying

Sugerowane cytowanie: Niżnik-Karmowska, A. (2026). Potoczne modele choroby na podstawie eseju Susan Sontag *Choroba jako metafora*. © *Perspektywy Kultury*, 1(52), pp. 35–48. DOI: 10.35765/pk.2026.5201.04

Nadesłano: 06.09.2024

Zaakceptowano: 29.12.2025

Słowem wstępu

Arystoteles w *Poetyce* pisał, że metafora „to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną”. Jest to jedna z najstarszych i najczęściej stosowanych kategorii stylistycznych. Jej celem jest zestawienie wyrazów o różnym znaczeniu i połączenie ich w spójną całość znaczeniową, co przesuwa znaczenie słów w nowe granice znaczeniowe (Dzięcioł, 2010).

Przełom w badaniach nad metaforą przyniosła teoria konceptualna George’a Lakoffa i Marka Johnsona, którzy pokazali, że metafora nie jest wyłącznie zjawiskiem językowym, lecz fundamentalnym sposobem rozumienia świata. W ujęciu konceptualnym metafory kognitywne pozwalają przenosić struktury znane z jednej sfery doświadczenia – tzw. domeny źródłowej, opartej na bezpośrednich, zmysłowych i motorycznych doświadczeniach ciała – na sfery mniej znane lub abstrakcyjne, czyli domeny docelowe. Dzięki temu możliwe jest konceptualizowanie złożonych pojęć w sposób intuicyjnie zrozumiały i uporządkowany. Terapeutyczna użyteczność metafor polega zatem na tym, że umożliwiają one wyrażanie treści abstrakcyjnych w kategoriach doświadczeń konkretnych i ucieleśnionych (Lakoff i Johnson, 1999).

Metafory te są nieprzypadkowe: odzwierciedlają spójne struktury naszego myślenia i działania oraz pozwalają na interpretowanie rzeczywistości i podejmowanie decyzji na podstawie tych struktur. Analiza językowa, np. badanie metafor w wypowiedziach codziennych, stanowi jedynie metodę ujawniania ukrytej struktury pojęciowej umysłu. W ten sposób metafora wpływa nie tylko na język, ale przede wszystkim na sposób pojmowania świata, rozumienie doświadczeń i organizowanie działań. Lakoff i Johnson wyróżniają różne rodzaje metafor konceptualnych, w tym metafory oparte na przestrzeni, ruchu, kontroli czy relacjach społecznych, które pozwalają uchwycić i systematyzować codzienne doświadczenia w spójne schematy pojęciowe. Niniejszy tekst podejmuje analizę metafor pojęciowych obecnych w eseju Susan Sontag (2016)¹, ze szczególnym uwzględnieniem jej krytyki tradycyjnego języka metaforycznego odnoszącego się do choroby. Celem jest ukazanie, w jaki sposób metafory kognitywne kształtują kulturowe i poznawcze pojmowanie doświadczenia chorowania, oraz przedstawienie ich modeli pojęciowych, odnoszących się do stanów, czynności, uczuć, struktur i pojęć.

W tym miejscu należy podkreślić, że problematyka metafory pojęciowej była już wcześniej przedmiotem licznych analiz prowadzonych przez polskich badaczy. Do istotnych opracowań należą ujęcia teoretyczne Karwata (2003),

1 Analiza została przeprowadzona na podstawie polskiego przekładu eseju Sontag, co należy uwzględnić przy interpretacji niektórych niuansów językowych i stylistycznych. Pomimo tego prezentowane przykłady ilustrują główne mechanizmy konceptualizacji choroby w kategoriach opisanych w niniejszym artykule, zgodne z główną tezą Sontag, i pozwalają zastosować teorię metafory pojęciowej do analizy klasycznego tekstu kulturowego.

a następnie Kosteckiego (2005), jak również badania Kikliczewicz (2006), w których autorka podejmowała zagadnienie metafor pojęciowych. W późniejszym okresie na szczególną uwagę zasługują analizy Łukomskiego (2017), rozwijające oraz reinterpretujące założenia kognitywnej teorii metafory.

Metafory choroby jako szczególny obszar badań pojawiają się wyraźniej w nowszych analizach. Niziołek (2018) omawia metafory związane z AIDS, koncentrując się na ich funkcjonowaniu w dyskursie społecznym i kulturowym. Kałuża (2017) podejmuje z kolei problem kulturowych mechanizmów stygmatyzacji choroby, nawiązując pośrednio do refleksji Susan Sontag. W monografii Ładoń (2019) przedstawiono szerokie spektrum literackich i kulturowych narracji choroby, w tym gruźlicy, raka oraz zawału serca, z wyraźnymi odwołaniami do eseju *Choroba jako metafora*.

Do badań ściślej związanych z metaforyką choroby należą również prace Chojnackiej-Kuraś (2019), która analizuje metafory chorowania jako wroga lub przeciwnika oraz jako podróży, odnosząc swoje rozważania bezpośrednio do ustaleń Sontag. W ostatnich latach Wojtukiewicz (2020) podejmuje temat metafor choroby w kontekście kulturowych wyobrażeń cierpienia i cielesności. Z kolei Tichoniuk-Wawrowicz (2022) analizuje metafory choroby nowotworowej w eseju Susan Sontag oraz w tekstach Oriany Fallaci, konfrontując je z refleksją Wiesławy Kłosek.

Teoria

Jak pisze Morzyńska-Wrzošek (2020, s. 173–190), stosowanie metafory w opisie różnych stanów znacząco poszerza zakres słownictwa dostępnego w standardowym języku, rozwijając istniejące konstrukcje. Metafora zwiększa poznawczą wartość tekstu, wprowadzając nowe znaczenia. Esei Sontag jest przykładem tego, jak ludzie rozwijają swoje sposoby wyrażania stanu osoby chorej. Społeczeństwa lub grupy społeczne mają tendencję do opisywania osób chorych w kategoriach binarnych opozycji, nawet jeśli ich wygląd czy stan zdrowia tego nie uzasadniają.

Jednak co to jest metafora pojęciowa? Metafora pojęciowa to środek stylistyczny, w którym pojęcie jest porównywane do elementu z innej sfery, np. „miłość to podróż”. Analizowane metafory można kategoryzować według domen: źródłowej (nośnik) i docelowej (temat) (Dryll, 2014). Domena źródłowa stanowi bazę, na której opiera się znaczenie domeny docelowej, natomiast domena docelowa jest kształtowana przez odniesienie do domeny źródłowej (Choromańska, 2000, s. 49–63).

Domena to uporządkowany obszar wiedzy, dzięki czemu konkretne metafory można przypisywać do określonych dziedzin pojęciowych. Przykładowo, w metaforze „choroba to atak; choroba to walka” domeną źródłową są pojęcia

„atak” i „walka”, a domeną docelową – „choroba”. Takie powiązanie pozwala konceptualnie mapować doświadczenie choroby w kategoriach wojny.

Sontag poddaje analizie dwie choroby silnie zakorzenione w zbiorowych wyobrażeniach – gruźlicę i raka – rekonstruując historyczne i kulturowe źródła metafor i fantazmatów, które nadawały im znaczenia wykraczające poza wymiar medyczny. Jednocześnie autorka konsekwentnie postuluje uwolnienie choroby od metaforycznych obciążeń, sprzeciwiając się zarówno językowi wojennemu, jak i estetyzowaniu doświadczenia choroby. Opierając się na tych krytycznych ustaleniach, w dalszej części artykułu analizowane są wybrane metafory raka i gruźlicy funkcjonujące w dyskursie kulturowym oraz ich modele pojęciowe².

Analiza i interpretacja

Już na początku eseju *Choroba jako metafora* Sontag (2016, s. 5) zauważa, że choroby są „spowite w kostium metafory”, wskazując tym samym na proces ich kulturowej reinterpretacji. Choroba przestaje funkcjonować wyłącznie jako zjawisko medyczne, odnoszące się do zaburzeń biologicznych czy immunologicznych, a zaczyna być wykorzystywana jako narzędzie opisu innych obszarów rzeczywistości, takich jak stan państwa, gospodarki czy sytuacja jednostki. Jak zauważa Prus (2019, s. 94), kategoria choroby coraz częściej staje się przedmiotem refleksji w dyskursie socjologicznym i antropologicznym, co sprzyja jej interdyscyplinarnemu ujęciu. Niniejsza analiza dotyczy metafor choroby rekonstruowanych i krytykowanych przez Sontag, które mimo jej postulatu demataforyzacji nadal funkcjonują w języku i wyobraźni zbiorowej. Poniższy tekst proponuje wybrane interpretacje tych metafor w perspektywie teorii metafor pojęciowych oraz schematów wyobrażeniowych.

Choroba jako pojemnik

Pojęciem używanym w analizowanych porównaniach choroby jest „pojemnik” – rodzaj zamkniętej przestrzeni, sytuacji bez wyjścia czy stanu impasu. Choroba opisywana w ten sposób podkreśla poczucie zamknięcia, kryzysu lub utraty kontroli. Metafory pojemnika należą do kategorii ontologicznych i w eseju Sontag podkreślają procesualny charakter choroby oraz dematerializację osoby chorej. Przykładem może tu być choćby: „Gruźlica to dezintegracja, roztopienie w gorączce, dematerializacja” (Sontag, 2016, s. 17) czy metafora raka: „[...] jest nie tyle chorobą czasu, ile chorobą lub patologią przestrzeni.

2 Analizowany korpus metafor został także zebrany w konkretne grupy znaczeniowe.

Główne jego metafory nawiązują do pojęć z zakresu topografii (rak «rozszerza się», «rozprzestrzenia», «przerzuca»)" (2016, s. 19).

Ciało chorego jest opisywane w kategoriach rozpadu, zmiany stanu oraz utraty wartości. Dezintegracji, dekompozycji, dematerializacji i roztopieniu ulega coś, co pierwotnie było spójne, uporządkowane i ustrukturyzowane. Kiedy porządek ulega zaburzeniu, mamy do czynienia z chorobą. Metafora pojemnika pozwala zawrzeć jedno w drugim – zamknąć, ująć, ukryć. Słowa te niosą dramatyzm i nawiązują do powolnej nicości, w którą w końcu wchodzi chory. Obrazowo ilustruje to gruźlica, choroba płuc, w której postęp powoduje, że chory dosłownie „wędnie w oczach”.

W drugiej z przytoczonych metafor Sontag konceptualizuje raka jako chorobę odnoszącą się do wycinka rzeczywistości, obejmującego konkretne momenty i miejsca w ciele, definiowane jako „patologie”. Rak zazwyczaj dotyczy określonego narządu, a opis słownictwem odnoszącym się do powierzchni, kształtu i rzeźby terenu podkreśla, że dany obszar ciała jest bezpowrotnie dotknięty schorzeniem. W kontekście domeny źródłowej „pojemnika” warto zauważyć, że sugeruje ona zawieranie jednego w drugim oraz możliwość ukrycia lub zatrzymania czegoś wewnątrz. To pojęcie jest dość obszerne, dlatego przyporządkowuje się do niego metafory związane z dematerializacją, miejscem na ciele, powierzchnią czy indywidualizacją, podobnie jak w przypadku obrazu „samotnej wyspy”.

„Samotna wyspa” odcina od ładu, ale pozostaje otwarta na przestrzeń i ma określone położenie względem tego, co uznajemy za fundamentalne. „Pojemnik” wyróżnia poprzez skrywanie i nazwanie, wyodrębniając element z pierwotnie jednorodnej przestrzeni; to, co w nim ukryte, bliżej ma do zniknięcia niż do uwidocznienia. Podobnie „miejsce na ciele” staje się wyróżnione przez chorobę, podczas gdy zdrowe ciało pozostaje integralne. Powierzchnia zaś to fragment większej całości, posiadający zewnętrze i zakładaną głębię.

Domena „pojemnika” pojawia się również w badaniach Charteris-Blacka (2012, s. 207), który analizował wypowiedzi osób doświadczających depresji. Również Semino (2008) wyróżniła tę domenę, a jej badania dostarczyły przesłanek wskazujących, że depresja bywa konceptualizowana jako rodzaj zamkniętej przestrzeni, analogicznej do „pojemnika”.

Biorąc pod uwagę powyższe rozmyślenia, nietrudno zauważyć, że sposób organizowania rzeczywistości w kategorii pojemnika jest dość toporny (tabela 1), ponieważ nie da się go ująć w sztywne konkretne ramy z uwagi na pojemność tego pojęcia. Sposób organizacji pomiędzy poszczególnymi elementami „pojemnika” jest „pakowny”, ponieważ wiele relacji z nim związanych występuje jednocześnie w wielu domenach. Schematy wyobrazeniowe (*image scheme*), do których odnosi się metafora pojemnika, odzwierciedlają powtarzające się dynamiczne wzorce percepcyjnych interakcji oraz programów motorycznych, nadając doświadczeniu choroby spójność i strukturę (Lakoff, 1987, s. 32–33). Takie

schematy tworzą podstawę myślenia abstrakcyjnego, pozwalając odwzorować procesy chorobowe w formie przedpojęciowych struktur wyobraźniowych.

Tabela 1. Domeny źródłowe używane do opisu choroby jako pojemnika

POJEMNIK
Przezroczyść/nieprzezroczyść
Roztopienie
Dematerializacja
Łaknienie powietrza
Czas
Indywidualizacja; Wyróżnienie z otoczenia
Sprowadzenie do poziomu otoczenia
Więzienie

Choroba to wojna/walka

Podobnie jak w analizie pandemii COVID-19, metafory wojny czy walki nadają chorobie dramatyczny wymiar i przedstawiają leczenie jako konflikt, w którym sukces i porażka mają silne konotacje moralne i emocjonalne. Metafory choroby jako wojny należą w literaturze do najbardziej powszechnych zastosowań stylistycznych. Odwołując się do eseju Sontag, można stwierdzić, że metafory te uwidaczniają ból i ułatwiają odbiorcom zrozumienie cierpienia oraz brutalnego wpływu choroby na ciało (Musolff, 2022, s. 77, 82–85). Sontag pisze o tym w kilku miejscach: „W dzisiejszych czasach rak wziął na siebie rolę choroby-intruza, który pojawia się bez zapowiedzi, choroby doświadczonej jako okrutna, potajemna inwazja” (2016, s. 5–6); „Rak może uderzyć wszędzie, jest więc chorobą ciała” (2016, s. 24); „Pokolenie wcześniej wielki lekarz Bichat użył podobnej figury stylistycznej, nazywając zdrowie «milczeniem narządów» chorobę zaś «ich rebelią»” (2016, s. 61).

W metaforach choroba, zwłaszcza rak, przedstawiana jest jako byt opanowujący ciało, a chory – jako ofiara obcego przeciwnika (Pruś, 2019, s. 97). Już w średniowieczu wyobrażano chorobę w kategoriach wojny (Wojtukiewicz, 2020). Choroba traktowana jest jako żywa istota, a leczenie – jako walka o siebie.

Metafory wojny i walki należą do zbioru metafor strukturalnych (tabela 2), w których jedna koncepcja posiada strukturę drugiej. Jak podkreślają Lakoff i Johnson (2010, s. 99–101), każda metafora strukturalna jest wewnętrznie spójna, ponieważ pojęcie używane w kategoriach drugiego pojęcia jest wysoko zorganizowane i posiada wyraźne granice. Jednocześnie metafory wojny w kontekście

choroby są szeroko krytykowane, ponieważ w odniesieniu do nowotworów kojarzą się z przemocą i osobistą porażką, co może prowadzić do poszukiwania alternatywnych metod leczenia. Z kolei metafora podróży, jak piszą Semino i Demjén (2016, s. 386), może sprzyjać finalnej akceptacji choroby.

Choroba to kara/wyrok

Istotnym zabiegiem w opisie choroby jest posługiwanie się słowami nawiązującymi do sankcji lub złego zachowania. Maladyczność bywa przedstawiana jako kara za popełnione czyny. Zwykle towarzyszy temu kategoria winy, która wiąże się z główną domeną. W przypadku choroby kara niekoniecznie wynika z zamiaru danej osoby, lecz może być efektem niezależnych czynników, takich jak siły natury czy mechanizmy organizmu wymagające „pokuty” w postaci choroby. „Pacjenci szukający u nas pomocy z powodu cierpienia, załamania czy kalectwa [...] – mają wszelkie podstawy, by protestować przeciwko przyklejaniu im etykietek noszących znamiona wyroku” (Sontag, 2016, s. 7). Konceptualizacja somatyczna, która została użyta w powyższym cytacie, podkreśla niechęć pacjentów do traktowania ich kalectwa w kategoriach „kary”. Upředmiotowienie oraz nazywanie konkretnych stanów adekwatnym słownictwem podsyca w chorych stan beznadziejności.

Sontag pisze także, że „jako kara wymierzona jednostce” (2016, s. 53) „choroba stanowi karę za podłość” (2016, s. 56). Metafora strukturalna w tych cytatach konkretyzuje konsekwencje czynów, za które należy ponosić karę. Choroby stają się w ten sposób wyrokiem, którego skutki w postaci pogorszenia zdrowia należy przyjąć, aby móc wyzdrowieć (Szejnach, 2015, s. 275).

Tabela 2. Domeny określające chorobę jako karę i wojnę

WOJNA	KARA
Inwazja	Wyrok
Infiltracja	Śmierć
Atak	Romantyczne cierpienie
Dokonywać przerzutów	Narzędzie gniewu bogów
Zakładać przyczółki	Samosąd lub zdrada siebie
Dokonywać zwiadów	Skażenie
Przegrupowywać	Kara zapodłość
Bombardować	Kara nadprzyrodzona
Kontraktować	

Choroba to podróż

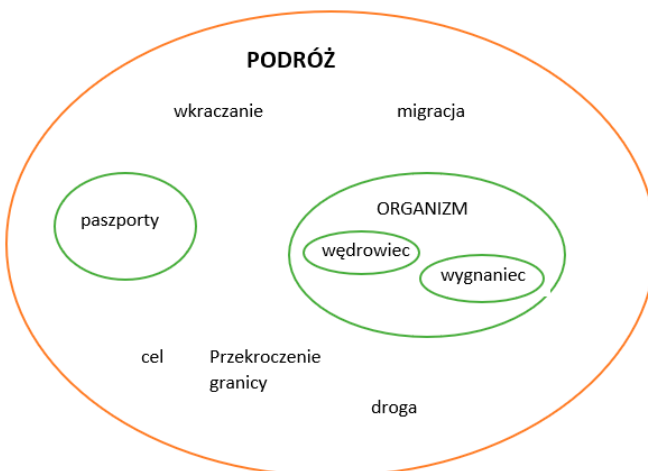
Domena podróży, wykorzystywana w metaforach choroby, jest prawdopodobnie najmniej negatywnie nacechowaną kategorią w opisie schorzeń cielesnych. Podróż tę pokonuje osoba najpierw zdrowa, która dopiero „migruje” do świata chorych, stając się częścią jej życia. Metafora podróży pokazuje w sposób linearny cel tego procesu (Lakoff i Johnson, 2010, s. 134). Sontag (2016) pisze w tym kontekście: „Od dnia narodzin każdy z nas posiada bowiem jakby dwa paszporty – przynależny do świata zdrowych, jak i do świata chorych”.

W odniesieniu do gruźlicy autorka zauważa:

Wyobrażenia związane z gruźlicą i obłądem wykazują wiele podobieństw. Obie choroby kojarzą się z przymusowym odosobnieniem. Chorzy wysyłani są do: „sanatorium” [...] Wyłączony z normalnego życia pacjent wkracza w odrębny, rządzący się własnymi prawami świat. Podobnie jak gruźlik, obłąkany był kimś w rodzaju wygnańca. [...] Aby się wyleczyć pacjent musi się wyrwać z rutyny codziennego życia (Sontag, 2016, s. 49).

Celowe i przymusowe odosobnienie zapewnia choremu przestrzeń do wyzdrowienia i stanowi panaceum na powoli wyniszczające cierpienie. Chory staje się obywatelem nieznanego świata, do którego migruje mimowolnie. Z perspektywy językoznawstwa kognitywnego choroba jest metaforą strukturalną, w której pojęcie podróży nadaje strukturę pojęciu choroby. W przytoczonych fragmentach nie ma jednak mowy o wygranej lub przegranej podróży. Chory migruje, aby znaleźć ukojenie, a metafora pokazuje kawałek jego egzystencji, z którym musi się pogodzić, aby zaznać spokoju.

Ilustracja 1. Domeny używane do percepcji choroby jako podróży

Choroba to tajemnica

O chorobie często mówi się w kontekście tajemnicy, sekretu lub zagadki. Dopóki choroba nie ujawni swoich zewnętrznych objawów, takich jak krosty czy bladeść, trudno jednoznacznie stwierdzić, czy ktoś jest chory. Sposób pojmowania choroby jako tajemniczej Sontag opisuje następująco:

Chociaż tajemniczy charakter choroby uzewnętrznia się w zderzeniu ze zjawiskiem na wskroś nowoczesnym, to znaczy z wiarą w nieograniczone możliwości człowieka, lęk jaki choroba ta (niegdyś gruźlica, dzisiaj rak) wywołuje, ma niezwykle długą historię. Każda choroba, która kryje w sobie jakąś tajemnicę i powoduje silny strach, będzie postrzegana również jako moralnie, jeśli nie dosłownie, zakaźna (2016, s. 6).

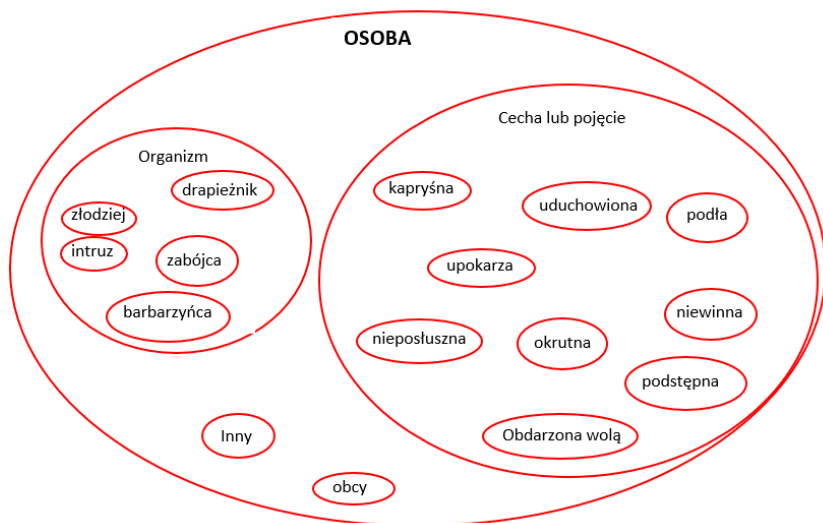
Zasada nieopowiadania o chorobie osobom postronnym oraz skrywania jej przed najbliższymi często wynika z obawy przed utratą więzi społecznych. Choroby członków rodziny lub znajomych mocno wpisują się w codzienne życie. Odkrycie przyczyny choroby, takiej jak rak, pozostaje zagadką, ponieważ oprócz czynników genetycznych wiele jej cech pozostaje nieznanych. Słowo „tajemnicze” użyte przez Sontag wiąże się z wstydem i poczuciem poniżenia, które towarzyszą ukrywaniu choroby. W ujęciu kognitywnym jest to metafora pojęciowa, w której choroba funkcjonuje jako ukryty byt, a jej zrozumienie wymaga odszyfrowania pewnych „ukrytych” cech. Ludzie konceptualizują chorobę w kategoriach poznawczych, nadając jej strukturę zrozumiałą poprzez odniesienie do znanych doświadczeń, w tym przypadku tajemnicy lub sekretu. Dzięki temu metafora „choroba jako tajemnica” pozwala uchwycić jej nieprzewidywalność, skrytość i wpływ na życie jednostki.

Choroba to osoba

Poniższe metafory stosowane przez Sontag pokazują, że choroba bywa postrzegana przez społeczeństwo w kategoriach działania i intencjonalności, przypisując jej cechy istot żywych. Antropomorfizacja choroby polega na nadaniu jej woli i określonego sposobu działania – choroba czyha, działa podstępnie lub zabiera zdrowie. Przykładem jest opis guza jako żywego, obdarzonego wolą (Sontag, 2016, s. 18) czy określenie raka mianem mordercy (2016, s. 79).

Sontag wykorzystuje metafory ontologiczne, aby uwydatnić osobność i sprawczość choroby, np. w sformułowaniach „winowajcą jest choroba” (2016, s. 79) czy „pojęcie choroby nigdy nie jest niewinne” (2016, s. 113). Przypisanie chorobie cech charakterystycznych dla istot żywych, takich jak kapryśność, podłość, podstępność, okrucieństwo czy triumf, pozwala czytelnikowi konceptualizować chorobę w sposób bardziej obrazowy i emocjonalny, jednocześnie podkreślając jej wpływ na ciało i życie chorego. Przykłady te widać na ilustracji 2.

Ilustracja 2. Domeny używane do opisu choroby w kontekście osoby

„Tak jak gruźlica była chorobą «ja», rak jest chorobą «innego». Rak rozwija się według scenariusza fantastyki naukowej: inwazja «obcych» komórek lub komórek «mutantów», które są silniejsze niż komórki zdrowe [...]” (2016, s. 93); „Raka można opisać jako mutację triumfującą” (2016, s. 94).

Przykładowo, rak opisywany jako „mutacja triumfująca” (2016, s. 94) wskazuje na działanie procesów chorobowych z określonym skutkiem, choć choroba pozostaje częścią organizmu nosiciela. W kontekście teorii Lakoffa i Johnsona (2010) jest to metafora ontologiczna, w której choroba wyróżnia się jako „być” z własnymi granicami i cechami działania, co umożliwia interpretowanie jej jako podmiotowego elementu doświadczenia, nie jako rzeczywistej osoby.

Wyidealizowany model kognitywny – ICM-y

Ludzie starają się porządkować swoje myśli, kategoryzować je oraz układać według określonych klas czy schematów. Jednym z efektów tego procesu są tak zwane wyidealizowane modele poznawcze (*idealized cognitive models* – ICM) (Czeremski, 2021, s. 348). ICM-y zawierają złożone struktury kategoryzacyjne odnoszące się do określonych reprezentacji mentalnych (Yang, 2018). Metafory przyporządkowane do danego zbioru tworzą spójny system myślenia, który może być wyrażony poprzez konkretny model porządkujący wiedzę oraz sposób konceptualizowania rzeczywistości. ICM-y są „wyidealizowane”, a więc

stanowią uogólnienia różnych typów myślenia i nie odnoszą się do pojedynczych, konkretnych aktów poznawczych.

Dla Lakoffa (1982), ICM-y są odzwierciedleniem rzeczywistości, ponieważ posiadają swoje odpowiedniki w świecie zewnętrznym oraz obejmują takie mechanizmy poznawcze jak metafora i metonimia. Modele ICM są wyidealizowane, czyli przedstawione w uproszczony i schematyczny sposób, oraz poznawcze, a więc umożliwiające rozumienie i interpretację doświadczenia. W tym sensie, jak podkreśla Lakoff (1982), ICM-y pełnią funkcję narzędzi poznawczych, które pomagają jednostce porządkować i interpretować otaczającą rzeczywistość.

Biorąc pod uwagę powyższe oraz fakt, że wyidealizowany model poznawczy jest wynikiem doświadczenia, wiedzy i przekonań, można zaproponować wyidealizowany model kognitywny sposobu postrzegania choroby w ujęciu Susan Sontag. ICM można porównać do swoistego scenariusza poznawczego, w ramach którego określone metafory organizują sposób myślenia o chorobie. Jeśli weźmiemy pod uwagę metaforę: „Guz jest jednak żywy, obdarzony wolą”, uruchamiany zostaje schemat osoby obdarzonej intencjonalnością i zdolnością działania. W tym ujęciu choroba konceptualizowana jest jako osoba, która zwodzi, oszukuje i kieruje swoje działania przeciwko choremu. Równoległe chorobę pojmuje się jako walkę lub wojnę, a więc jako intruza „pojawiającego się bez zapowiedzi”, doświadczanego jako okrutna i potajemna inwazja.

Łącząc te elementy, wyłania się obraz choroby jako podmiotu zagrażającego zdrowej tkance, który w formie wrogiego przejęcia próbuje narzucić swoje destrukcyjne reguły. Człowiek może być w tym modelu postrzegany jako ktoś, kto poniekąd zasłużył na chorobę poprzez swoje zachowanie lub domniemane przewinienia, co uruchamia metafory winy i kary. Kara ta bywa opisywana jako forma arbitralnego, nieprzekazywalnego skażenia, a wyrokiem może być samosąd lub zdrada samego siebie. W ten sposób choroba zostaje wpisana w moralny porządek świata, co wzmacnia jej stygmatyzujący wymiar. Konsekwencją takiej konceptualizacji jest poczucie funkcjonowania w „świecie chorych”, rozumianym jako odrębna, wydzielona przestrzeń egzystencjalna. Następnie chory podejmuje podróż, która ma prowadzić do wyzdrowienia, jednak jest to proces długotrwały, stopniowy i naznaczony zmienną intensywnością doświadczeń. ICM choroby integruje zatem metafory osoby, wojny, winy oraz podróży, tworząc spójny model poznawczy organizujący doświadczenie chorowania.

Podsumowanie

Zaprezentowane powyżej rozważania potwierdzają schematyczny sposób myślenia o chorobie, a zarazem zasadność koncepcji metafory pojęciowej Lakoffa i Johnsona. Odwołując się do definicji Pajdzińskiej (1999, s. 51–66), można

stwierdzić, że metafora pojęciowa realizuje się poprzez różnorodne metafory językowe, takie jak wyrażenia o charakterze semantycznym i słowotwórczym, związki frazeologiczne czy porównania. Dzięki metaforyzacji opis semantyczny ulega znacznemu poszerzeniu, umożliwiając użycie słownictwa pierwotnie zarezerwowanego dla innych stanów, procesów lub zjawisk, co sprawia, że charakterystyka analizowanego korpusu staje się pełniejsza i bardziej wielowymiarowa.

Esaj Sontag, którego analizę przedstawiono powyżej, obfituje w tego rodzaju zestawienia i porównania, pozwalając uchwycić skalę i konsekwencje metaforyzowania choroby w dyskursie kulturowym. Zaproponowane przeze mnie uporządkowanie tych wyobrażeń według określonych schematów wyobrażeniowych i domen pojęciowych uwydatnia sposoby konceptualizowania choroby oraz ujawnia mechanizmy poznawcze stojące za jej interpretacją, dzięki czemu przestaje być ona postrzegana wyłącznie jako biologiczne zaburzenie funkcjonowania organizmu. Jak zauważa Semino i Demjén (2016, s. 396–397), metafory mogą zarówno szkodzić, jak i pomagać w komunikacji z osobami chorymi oraz przez osoby chore, dlatego należy ich używać z rozwagą i świadomością ich wpływu. Świadome stosowanie metafor może wspierać lepsze zrozumienie choroby i procesów leczenia oraz pomagać pacjentom w emocjonalnym oswojeniu trudnych doświadczeń.

BIBLIOGRAFIA

- Choromańska, M. (2000). Żywe metafory w języku dzisiejszej prasy (I). *Poradnik Językowy*, nr 2, 49–63.
- Charteris-Black, J. (2012). Shattering the Bell jar: Metaphor, gender, and depression. *Metaphor and Symbol*, nr 27(3), 199–216. DOI: 10.1080/10926488.2012.665796
- Chojnacka-Kuraś, A. (2019). Kiedy walka staje się podróżą. O przeobrażeniach metafor opisujących doświadczenie chorowania z uwzględnieniem typu i fazy choroby. *Prace Filologiczne*, nr 79, 33–48.
- Cott, J. i Sontag, S. (2014). *Mysł to forma odczuwania. Susan Sontag w rozmowie z Jonathanem Cottem*, przeł. D. Żukowski. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Czeremski, M. (2021). *Mit w umyśle. Ewolucyjno-kognitywne podstawy form mitycznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Demjén, Z. i Semino, E. (2016). Using metaphor in healthcare: physical health. W: E. Semino i Z. Demjén (red.), *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*. Abingdon: Routledge, 385–399.
- Dryll, M.E. (2014). *Rozumienie metafor charakteryzujących ludzi – perspektywa rozwojowa*, praca doktorska. Warszawa.
- Dzięcioł, E. (2010). Metafory potoczne a kompetencja komunikacyjna osób niesłyszących. *Conversatoria Linguistica*, nr 4, 13–21. DOI: 10.34739/clg

- Kałuża, M. (2017). Choroba jako metafora w kontekście wykluczenia. Wariacje na temat metaforyzacji choroby w eseistyce Susan Sontag i Dżumie Alberta Camusa. W: J. Hańderek i N. Kućma (red.), *Wykluczenia. Perspektywy ponowoczesności*, t. 3, Kraków: Ośrodek Badawczy Facta Ficta, 231–242.
- Karwat, M. (2003). O statusie poznawczym i zaletach metafor. W: B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, T. 2. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 19–20.
- Kiklewicz, A. (2006). Teoria metafor pojęciowych: zagadnienia dyskusyjne. W: A. Kiklewicz (red.), *Język. Komunikacja. Wiedza*. Mińsk: Prawo i ekonomika, 217–273.
- Kostecki, W. (2005). O metaforach, polityce i politologii. W: B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 3. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Lakoff, G. (1982). Categories: An Essay in Cognitive Linguistics. W: I.-S. Yang (red.), *The Linguistic Society of Korea*. Seul: Hanshin Publishing Company, 139–193.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. i Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenges to Western thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G. i Johnson, M. (2010). *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Ładoń, M. (2019). *Choroba jako literatura. Studia maladyczne*. Biblioteka „Opcji” nr 30. Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Łukomski, P. (2017). Metafora pojęciowa jako forma eksperymentu myślowego. *Studia Politologiczne*, nr 46, 96–116.
- Morzyńska-Wrzosek, B. (2020). Choroba i jej metafory w twórczości współczesnych polskich poetek. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, nr 32, 173–190.
- Musolf, A. (2022). “World-beating” Pandemic Responses: Ironical, Sarcastic, and Satirical Use of War and Competition Metaphors in the Context of COVID-19 Pandemic. *Metaphor and Symbol*, nr 37(2), 76–87.
- Niziołek, G. (2018). Zapomniana metafora AIDS. *Teksty Drugie*, nr 2, 354–368. DOI: 10.18318/TD.2018.2.22
- Pajdzińska, A. (1999). Metafora pojęciowa w badaniach diachronicznych. W: A. Pajdzińska i P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Lublin: UMCS, 51–66.
- Pruś, K. (2019). Opowieść o jesieni jako rite de passage. Rola scenariuszy kultury w oswojaniu choroby nowotworowej u dzieci. *Dziennikarstwo i Media*, nr 10, 93–110. DOI: 10.19195/2082-8322
- Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sontag, S. (2016). *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory*, przeł. J. Andres. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Szejnach, P. (2015). *Trudne umieranie. Narracyjne przedstawienia choroby i śmierci a doświadczenia osób terminalnie chorych*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Sławistyczna.

- Tichoniuk-Wawrowicz, E. (2022). Nowotwór jako metafora: Susan Sontag i Oriana Fallaci. Pamięci Wiesławy Kłosek. W: M. Kaczor i P. Kładoczny (red.), *Dobro – Prawda – Piękno, Prace aksjologiczne. Język – literatura – kultura*, 3. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 401–426. DOI: 10.34768/pa2022r23
- Wojtukiewicz, A. (2020). Pandemia COVID-19 – metaforyka w głównych wydaniach polskich dzienników telewizyjnych. *com.press*, nr 3(2). Pozyskano z: <https://compress.edu.pl/e-wydania/item/pandemia-covid-19-metaforyka-w-glownych-wydaniach-polskich-dziennikow-telewizyjnych> (dostęp: 23.02.2024).
- Yang, Q. (2018). *An Idealized Cognitive Model Analysis of Metaphors in American Economic News Report*, IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. Pozyskano z: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/128/1/012002/pdf> (dostęp: 28.02.2024).

Adrianna Niżnik-Karmowska – doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych. Ukończyła archeologię oraz religioznawstwo na Uniwersytecie Jagiellońskim. Absolwentka studiów podyplomowych z antropologii sądowej na CM UJ.